

עיקרי השולחן

הלכות

בית הכנסת

סי' קנ-קנו

סעיף א: כופין בני העיר זה את זה לבנות ביהכנ"ס, ולקנות תורה, נביאים וכתובים (תוספתא ב"מ פ"א הי"ב).¹

ולגבי מנין - האם כופין זה את זה לשכור להם מניין, ראה לעיל סי' נה סעי' א'.

1 משנ"ב:

(מ"ב א) אפילו המיעוט יכולים לכופ את הרבים (רמ"א חו"מ סי' קסג סעי' א).
(כה"ח ג) וגם ת"ח חייבים ליתן לבניין ביהכ"ס, הואיל והוא צורך הגוף והנפש.

[אין לבנות ביהכנ"ס ע"י עכו"ם, ומ"מ לתקן הגג של ביהכנ"ס ע"י עכו"ם - אין לחוש (ביה"ל)].

ואם הפועלים הגויים מומחים לבנות בניין מפואר יותר מהישראלים - מותר לבנות על ידם (שדי חמד א"ד מע' ביהכנ"ס אות ו).

כשם שכופין לבנות ביהכנ"ס - ה"ה שכופין לבנות בית המדרש, אם ביהכנ"ס דחוק ללמוד שם, ועוד שבהמד"ש חיובו גדול יותר מביהכנ"ס (ביה"ל)].

(מ"ב ב) ואם אין בכוחם לבנות - מחוייבים עכ"פ לשכור מקום מיוחד לתפילה.

לפי מה גובים את הוצאות בנין/השכרת ביהכנ"ס?

בבנין ביהכנ"ס - גובין לפי ממון בלבד, [ולפיכך העשיר יתן יותר מהעני, וע"ע בכה"ח אות ג].

בשכירות ביהכנ"ס - גובין חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות [והיינו שבחצי מסכום - העשיר יתן יותר כנ"ל, וחצי מהסכום - יחולק בין כל המתפללים בסכום שווה (עו' והדר המבואר). ברם לכה"ח (ב) - עכשיו המנהג שגם בשכירות גובין לפי ממון].

המעכב לבנות ביהכנ"ס - מונע את הרבים מלעשות מצוה, אפי' כשיש ביהכנ"ס אחר בעיר (חו"מ רמ"א סוף סי' קסב סעי' ז).

האם מותר לחלק ביהכנ"ס לשניים? (ע"ע פת"ש חו"מ סי' קסב ס"ק ו)

אם ביהכנ"ס מכילה את כולם וכולם בלב אחד - אסורים להיפרד [משום ש'ברוב עם הדרת מלך' (שעה"צ ג, ועיי"ש)].

אבל אם יש ביניהם קטטה ומחלוקת - יותר טוב שיתפללו כל כת בפני עצמה, [דגדול השלום].

(מחצית השקל א') **הטעם שכופין לקנות תנ"ך: ספר תורה - לקריאה בציבור.**

נביאים - לקרוא הפטרות.

וכתובים - שלא קורים מהן הפטרה, כדי שכל מי שירצה יקרא וילמד בהם.

(מ"ב ג) **מעיקר הדין - כופין את בני העיר לקנות רק תנ"ך** [כי בימיהם היה ניתן לכתוב רק תנ"ך, ולא דברים שבע"פ (גיטין ס"ב)].

אך כעת - מחייבים גם לקנות ספרי תלמוד ופירושיהם ללמוד הקטנים והגדולים [שכן כעת יש רשות לכתוב כל תורה שבע"פ, שהתורה לא תשתכח (שם ס"א)].

[וכ"כ ערוה"ש (ס"א) וח"מ סי' קסג ס"א] - שבזמננו חייבים לקנות גם תנ"ך עם פרש"י, וכן רמב"ם, טור וש"ע ושאר הספרים המוכרחים, וע"ע מ"ב סי' קנג ס"ק סג].

ובמקומות שהספרים מצויים - אין כופים לקנות ספרים, דהרי יכולים לשאול אצל אנשי העיר (וע"ע כה"ח אות יז).

סעיף ב: ביהכנ"ס יהיה גבוה מכל בתי העיר (שבת יא/א)².

אין בונים ביהכנ"ס אלא בגובהה של עיר [היינו במקום שהארץ גבוהה שם (ערוה"ש ג), שנאמר "בראש הומיות תקרא" (תוספתא)]. ומגביהים אותו עד שיהיה גבוה מכל בתי העיר - **שמשמשים בהם** [שנאמר "לרומם את בית אלוהינו" (שבת יא, ו' וכפ"י הרא"ש)³]. אולם בניינים העשויים לנוי ומגדלים שאין משמשים בהם - מותר שיהיו גבוהים יותר מביהכנ"ס⁴.

וכשיש גג משופע שאינו ראוי לתשיש, ויש עליה תחת הגג - צריך שהחלק שמשמשים בו, לא יהיה גבוה מביהכנ"ס⁵.

(רמ"א) ובשעת הדחק או שיש מצות מלכות שאין רשאים לבנות ביהכנ"ס כדינו - מותר להתפלל בבית אע"פ שדרין בעליה שע"ג ביהכנ"ס⁶, ובלבד שינהגו בעליה שעליו בנקיות (דרכ"מ *א) בשם ב"י ומהר"י בן חביב)⁷.

² שבת יא/א - אמר רב כל עיר שגגותיה גבוהין מביכנ"ס, לסוף חרבה שנאמר: "לרומם את בית אלוהינו ולהעמיד את חרבותיו" (עזרא ט, ט), והני מילי בבתיים, אבל בקשקושי ואבורי [פרש"י בירניות ומגדלים] - לית לן בה [ומותר]. [והמשך הגמ' - לקמן בסע' ג בהע' 8].

ונח' מה טעם האיסור להגביה את הבתים יותר מביהכנ"ס (גמ' מהד' מתיבתא הע' ו):

לרא"ש, הגהמ"י, שו"ע ורמ"א - טעם האיסור הוא משום בזיון ביהכנ"ס שישתמשו במקום גבוה יותר ממנו, אבל בתים העשויים לנוי ומגדלים שלא משמשים בהם, וכן בתים שלנו שגגותיהם משופעים ולא משמשים על הגג - מותר לבנותם, אף שגגותיהם גבוהים יותר מביהכנ"ס (ועיי' בשו"ע לקמן).

אולם לרמב"ם (עפ"י ערוה"ש סע' ה) - טעם האיסור הוא משום כבוד ביהכנ"ס, ולפיכך אף בתים שאין משמשים על הגגות, אסור לבנותם גבוהים מביהכנ"ס. ונראה שכ"ד הר"ן והערוד (בביה"ל) - שלשיטתם הגמ' התיירה דוקא במגדלים העשויים למבצרים ולחיזוק העיר, אבל בית המשמש לדירה, אסור שגגו יהיה גבוה יותר מביהכנ"ס.

³ אולם לרמב"ם, ר"ן והערוד - בית המשמש לדירה [אף שלא משתמש על גגו], אסור שיהיה גבוה מביהכנ"ס (כמבואר בהע' 2 ובביה"ל).

⁴ (מ"ב ו) העשויין לנוי - ר"ל לנוי בעלמא, ואין משמשים בתוכן כלל, לכן אפי' הבתים עצמם גבוהים, מותר.

⁵ ואפילו כשעצם הבית אינו גבוה מביהכנ"ס, ורק בצירוף הגג והעליה, מקום שיכול להשתמש שם יותר גבוה מביהכנ"ס - גם אסור (ביה"ל ד"ה לא תהא).

⁶ (מ"ב ז) והיינו אף שביכהנ"ס נמוך ממקום דירתו - אפילו הכי מותר.

⁷ מדוע בימינו יש שאינם נזהרים שביהכנ"ס יהיה גבוה מבתי העיר? (ועיי' מ"ב מהד' ידרשו' הע' 18):

(א) די שביהכנ"ס אחד בעיר גבוה מכל בתי העיר, ואי"צ שאף שאר ביהכנ"ס שבעיר יהיו גבוהים, מבתי העיר (שפת אמת שבת יא/א).

(ב) כיון שיש הרבה בתי עכו"ם שגבוהים מביהכנ"ס, א"כ בלאו הכי, אין היכרא לביהכנ"ס, אך מ"מ ראוי להיזהר בזה בכל מה שאפשר (מ"ב ה).

(ג) אפשר שסומכים על כך שבכל מקרה יש עבריינים שמגביהים בתים יותר מביהכנ"ס, וכעין מש"כ המ"ב, (גרש"ז אוירבעך, במ"ב מהד' דרשו, ועיי"ש).

(ד) המאירי כתב דאם אינו דרך שררה אלא להרבות בדיורין ועליות, שרי.

ואף שכה"ח (כא) - כתב שאין כן דעת הפוסקים (כמאירי), אלא כל שהוא לתשיש אסור.

מ"מ לגר"ע יוסף - אין לדחות סברת המאירי ושכסברתו כתבו כמה פוסקים (שו"ת יבי"א ח"ט סי' פג אות כו, וסי' קח אות עה).

○ ונר"ש אלישיב - סמך על שיטת המאירי, לומר שכל האיסור הוא באופן שהחלל הפנימי של הבתים גבוה יותר מחלל ביהכנ"ס, וכדרך

היכולות השרים שעושים כך להדר וליופי, אבל כשחלל ביהכנ"ס גבוה יותר מחלל הבתים האחרים שבעיר, זה מותר אף כשבונים בניינים

גבוהים שיש בהם הרבה קומות [הם גבוהים מביהכנ"ס]. מכיון שאין זה אלא כדי להרבות בדיורים (מ"ב מהד' דרשו, ועיי"ש).

(ה) ביהכנ"ס שלנו שקובעים שם מדרש אפי' שעה אחת דינו כבית המדרש (בה"ט סי' קנ"ג ס"ק ב), ובית המדרש א"צ שיהיה גבוה מבתי העיר (ערוה"ש

סע' ו), (מ"ב עז והדר המבואר בציונים והע', סוף הע' לא).

וכתב השערי תשובה (ג) אם חס ושלום העיר נחרבת מאותו עוון - אין הקב"ה עתיד להחזירה, ולכן הרבה לזהר בכל מה שאפשר.

סעיף ג: מי שהגביה ביתו יותר מביהכנ"ס - מה דינו בדיעבד? ⁸

☞ מרש"י משמע - שבדיעבד אין כופין להשפילו (בי"ח ד').

☞ שו"ע י"א (ברא"ש) - שכופין אותו להשפילו [אם א"א להגביה ביהכנ"ס אף בקרן אחד (בי"ח סס"ק ד)]. ⁹

☞ רמ"א (כר"ח ור"ת) - אם הגביה אחד מכתלי ביהכנ"ס בקרן אחד, די בכך ¹⁰.

סעיף ד: הבונה כנגד חלון ביהכנ"ס - אין מספיק לו בהרחקת ד' אמות לפי שהוא צריך אור גדול (אגודה).

[ועל כל פנים בהרחקת 8 אמות ודאי סגי (מ"ב ט)]. ¹¹

⁸ הקדמה לסע' ג:

שבת י"א - אמר רב אשי אנא עבדי לה למתא מחסיא דלא חרבה... [והיינו רב אשי, גרם לכך שהעיר מחסיא, לא תחרב].

ונח' מה עשה רב אשי, והנפק"מ מה הדין בדיעבד (עפ"י בי"ח ד'):

☞ מרש"י משמע - דוקא לכתחילה מנעם מלהגביה ביתם יותר מביהכנ"ס, אבל בדיעבד אין כופין להשפילו.

☞ י"א ברא"ש וכ"פ השו"ע - מיירי אף שכבר בנו בתים גבוהים יותר מביהכנ"ס, והוא כפה אותם בדיעבד להשפיל את הבתים.

☞ ר"ת, ר"ח והגהמ"י, וכ"פ הרמ"א - מיירי אף בדיעבד שכבר בנו בתים, והורה להם להגביה אחד מכתלי ביהכנ"ס בקרן אחד, ודי בכך

בדיעבד, ואין כופין להשפילו. [וכ"פ הבי"י, אולם ☞ בשו"ע החמיר כ"א ברא"ש, משום דעונשה של העיר חמור טובא, דסופה להחירב (בי"ח ד')].

⁹ אולם כה"ח (כו) כתב - דעכשיו שיש הרבה בתי נכרים גבוהים מביהכנ"ס, ובלאו הכי אין היכר (כמ"ב ה), לא כופים להשפיל את ביתו.

¹⁰ (מ"ב ח) והיינו דוקא שהגביהו ע"י בנין, כגון בגג או בעליה, אבל לא כמו שעושים קצת שתוחבין עמוד ברזל בקרן אחד ולא הועילו כלום בתקנתן.

¹¹ (מ"ב ט) אך הבונה כנגד חלון עזרה [שלפני ביהכנ"ס], או כנגד עזרת נשים - די בהרחבת ד' אמות, דבלאו הכי דינא דהשו"ע אינו ברור, הבו דלא

להוסיף עלה, וכ"כ כה"ח (ל).

◀ האם מותר לפתוח חלון הפונה לחצר?

ליחיד - מותר לפתוח חלון לצד חצר ביהכנ"ס אף שרבים הולכים שם, רק בקיום ב' תנאים:

(א) אין בחצר שימוש צנוע לרבים, [דכפותח חלונו לרשות הרבים דמיה].

(ב) א"א לביהכנ"ס לבנות שם בשום פעם [דאלי"כ, יכולין למחות, דשמא ירצו הקהל לבנות במקום הזה, והוא יטען שיש לו חזקה בחלונותיו

וימחה מלבנות].

אך קהל ביהכנ"ס - לא יכולים לפתוח חלון הפונה לחצר של יחיד, והוא יכול למחות בידם.

◀ דברים שצריך לזוהר השכן של ביהכנ"ס:

(א) שלא לשפוך מי רגלים מן החלון - לפי שההולכים בחושך לביהכנ"ס, לא יוכלו לזוהר שלא יטנפו ממי הרגלים... ובלאו הכי יש לזוהר

שלא לשפוך שופכין במקום שהולכים בני אדם, שלא יחליקו בס, דהוא כמו בור ברשות הרבים.

(ב) צריך להרחיק את בית הכסא שלו מביהכנ"ס - שלא יגיע ממנו ריח רע לביהכנ"ס, ואפי' אם קדם בית הכסא לבניין ביהכנ"ס, אפי' הכי

צריך לסלקו, אלא שצריכין לתת לו דמיה.

סעיף ה': **תרשים ביהכנ"ס**: א) כיוון הפתח, ב) ההיכל, ג) בימה לס"ת, ד) סדר הישיבה.

אין פותחים פתח ביהכנ"ס - אלא כנגד הצד שמתפללים בו באותה העיר,

שאם מתפללים למערב - יפתחו למזרח, **כדי שישתחו מן הפתח כנגד ההיכל** [שהוא ברוח שמתפללים כנגדו (תוספתא כפי התוס')].

ובמקומות שמתחיים כנגד המזרח - צריך לעשות פתח ביהכנ"ס במערב, כדי שישתחו מן הפתח כנגד ההיכל (מ"ב י).

תרשים מבנה ביהכנ"ס (רמ"א)

הרחבה לסעיף ה' - בהערה¹².

הרחבה לסעיף ה':

פתח ביהכנ"ס:

- א) הפתח צריך שיהיה כנגד ההיכל, אך במקום הדחק - פשוט הוא שאינו מעכב כלל (ביה"ל ד"ה אין).
- ב) **דוקא פתח שרוב הציבור נכנסים בו - צריך להיות כנגד ההיכל, אבל שאר פתחים - מותר לעשות בכל הצדדים** (ביה"ל ד"ה באותה העיר).
- ג) דין זה הוא רק על פתח ביהכנ"ס עצמו, משא"כ פתח הפרוודור אין קפידא כלל לאיזה צד יהיה (ביה"ל שם).
- ד) אם היה הפתח בצד אחר וחרב ביהכנ"ס, ורצו קצת מנהגים לעשות הפתח כדינו - אין האחרים יכולים למחות אפי' הם הרוב, ואע"פ שע"י הפתח החדש יצטרכו לשנות את סדר המקומות הישיבה בביהכנ"ס (מ"ב י).

ההיכל:

- א) הטעם שצריך לקובעו ברוח שמתפללים כנגדו באותה העיר - כדי שיהיו פניהם אל מול ההיכל כשיעמדו לתפילה (רמב"ם, טור ומ"ב יא).
- ב) אנו כתבנו 'היכל', אך ארבע שמות יש לו: א) מקום הקודש, ב) היכל, ג) ארון [הקודש], ד) תיבה [כשמנחים שם ס"ת בהיותם ברחוב, ב"י וע"ש].
- ג) במקומות שמפני הדוחק א"א בשום פנים להעמיד את ההיכל לצד מזרח: א. יעמידו את ההיכל לצד דרום [או צפון], אך לא לצד מערב, כדי שלא יהיה אחורי העם להיכל (מ"ב סי' צד ס"ק ט).
- ב. אף שקבע את ההיכל בצד אחר - צריך להתפלל לכיוון מזרח (מ"ב שם, וכה"ח שם ס"ק ח', ולפלא שהבה"ל ד"ה שהוא) נשאר כאן בצ"ע, ולא כמשי"כ במ"ב שם. וכתב בשו"ת שבט הלוי (ח"י סי' כ) שהעיקר להלכה כמשי"כ המ"ב שם).

בימה לס"ת:

- א) עושים בימה באמצע ביהכנ"ס - כדי שיעמוד עליה הקורא בתורה וישמעו כולם (רמ"א ומקורו בסוכה נ"א). **לאפוקי מאנשים העושים סמוך לארון הקודש**, מפני שרוצים לילך בדרכי העכו"ם, כמו שעושים הרפורמים בהיכלות שלהם (ביה"ל ד"ה באמצע ביהכנ"ס). [אולם בשו"ת יבי"א (ח"ח סי' יז) כתב - שזה דוקא במקומות שהיו רפורמים וכיוצא"ב שרצו להידמות לגויים, אבל בארצות ספרד - אם הוצרכו לכך, רשאים להקל].
- ב) אין עושין יותר משש מדרגות לבימה (מג"א בשם הזהר, מ"ב יב).

הש"צ:

- א) הש"צ בעת התפילה פניו כלפי הקודש [היינו ההיכל] (רמ"א).
- ב) **ומנהג הספרדים - שהש"צ מתפלל ליד הבימה של הס"ת, ומנהג האשכנזים - שמתפלל ליד העמוד, שסמוך להיכל** (וע"ע בידרשו הע' 27).

סדר הישיבה:

- א) פני הזקנים כלפי העם - מפני כבוד הציבור (ר"ן).
- ב) עכשיו אין עניין לסדר הישיבה כי קונים מקומות (אולם ע"ע בכה"ח סי' צ ס"ק קכב, וכאן ס"ק מח), מ"מ יזהרו שלא יעשו שום מקום לישיב, [אף לזקנים] כשאחוריו להיכל - דגנאי הוא, ואיסורא נמי איכא, דהעומד על הבימה לברך ומשתחוה, נראה כמשתחוה לו, ולכן יעשו את המקומות מן הצדדים [שלא יהיה אחוריו להיכל] (מ"ב יד).
- ומ"מ אין איסור כשפני היושב להיכל ואחוריו לבימה, ואף שאחוריו לס"ת - מכיון שהבימה היא רשות אחרת (מ"ב יד, וסי' קב סס"ק ב).

ועוד בעניין תכנון בנין ביהכ"ס, צורתו, גודלו, עזרת נשים וכו' - עיין במ"ב מאורות המזרח סעי' ב הע' 14.

סיכום נושאי הסע' בסימן קנ:

סעיף א: כופין בני העיר זה את זה לבנות ביהכנ"ס, ולקנות תנ"ך (תוספתא).

סעיף ב: ביהכנ"ס יהיה גבוה מכל בתי העיר (שבת יא/א).

סעיף ג: מי שהגביה ביתו יותר מביהכנ"ס: **שורע** (כ"א ברא"ש) - כופין אותו להשפילו.

רמ"א (כ"ח ור"ת) - אם הגביה אחד מכתלי ביהכנ"ס בקרן אחד, די בכך.

סעיף ד: הבונה כנגד חלון ביהכנ"ס - אין מספיק לו בהרחקת ד' אמות לפי שהוא צריך אור גדול (אגודה).

סעיף ה: תרשים מבנה ביהכנ"ס: א) כיוון הפתח, ב) ההיכל, ג) בימה לס"ת, ד) סדר הישיבה.